

УДК 821.161.2:911.375.5:159.93]:355.01(470:477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.35.10>

Лілія МІРОШНИЧЕНКО, д-р філол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0003-1339-7708
e-mail: lili.miroshnychenko@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"ВІБРУЮЧИ В КОНТРАПУНКТІ ГУРКОТУ СОКИР І АРТИЛЕРІЙСЬКИХ СНАРЯДІВ": ЗВУКОВИЙ ЛАНДШАФТ МІСТА ПІД ЧАС ВІЙНИ

Вступ. Представляє дослідження сенсорного виміру війни, оскільки будь-яка війна є передусім атакою на тіло, а відтак на відчуття (S. Cole). Після 24 лютого 2022 р. українські міста з різною швидкістю та різною мірою проходили метаморфозу від миру до війни. Відтоді ж, як наслідок, звукові ландшафти міст зазнали суттєвого впливу нової реальності. Урбаністичний звуковий ландшафт під час війни є малодослідженим, відтак його вивчення в умовах російсько-української війни має актуальність і новизну, які не обмежуються інтересом вітчизняної науки. Мета – охарактеризувати особливості трансформованих звукових ландшафтів українських міст, окреслити своєрідність літературних репрезентацій сонорного досвіду під час війни.

В аналізі акустичного простору, його змінної і трансформуючої дії спираємось на теорію звуку, розробку якої започаткував Р. Murray Schaffer, і методологію, вироблену в межах літературознавчого поля цих студій (англ. *literary sound studies*) такими дослідниками як J. Picker, H. Groth, S. Cole, S. Halliday та ін.

Результати. З'ясовано, що "характерними звуковими підписами" (термін S. Halliday) урбаністичного звукового ландшафту є гучні звуки вибухів, проникливі звуки сирен повітряної тривоги, дзиччання дронів. Крім того, сенсоріум війни включає в себе тишу. Доведено, що звук не лише руйнує смислові структури, але й навпаки – є чинником процесу смислотворення.

Висновки. Література постає простором перекодування негативних звуків міста (джерела роззубленості, тривоги та гніву) і генерування нових смислів – твердості духу, готовності чинити опір. У творах українських письменників – Л. Костенко, С. Жадана, О. Степаненко, І. Вікурчак та А. Левкової – міські звукові ландшафти постають у дуалізмі безпосередності/репортажності опису та символізму осмислення наслідків війни. Відчуття жаху від вибухів і сирен повітряних тривог трансформуються в потужну енергію спротиву, наснажує читача до дії. Закцентовано увагу й на феномені травматизації звуком; запропоновано доповнити його вивчення поняттям "фонотуртури".

Ключові слова: звуковий ландшафт міста, звук, фонотуртури, вивчення війни, сучасна українська література, російсько-українська війна, англійський роман.

Вступ

Інтерес літературознавства до репрезетацій війни у творах красного письменства – від античності дотепер, від "Іліади" до війни в Сирії – є однією з констант, а за два останні десятиліття такий інтерес лише посилювався. Це міркування висловили Андреас Енг'берг-Педерсен і Ніл Ремзі – редактори колективної монографії "Війна та літературознавство" ("War and Literary Studies"), яка була опублікована у 2023 р. у видавництві "Cambridge University Press". Причина такої тенденції очевидна; перша чверть XXI ст. позначена постійними війнами¹ – це й атаки 11 вересня, і так звані "війни назавжди" (термін, уведений в обіг Марком Даннером на позначення війн в Афганістані, Іраку та Сирії (Danner, 2016)). Відповіддю на згадані кризові стани стала поява "значної кількості літературних творів, які намагаються осмислити досвід та особливості сучасної війни", – зазначають уже згадані дослідники в Передмові до видання (Engberg-Pedersen, & Ramsey, 2023, p. 1).

Як одна з найновітніших наукових праць, колективна розвідка має на меті "визначити широке поле літературних досліджень війни" (Engberg-Pedersen, & Ramsey, 2023, p. 14), проте в ній ми не подибуємо бодай згадку про "найбільшу конвенційну війну в Європі після 1945 року" (Plokhii, 2023, p. xix), нову війну глобального масштабу, війну, яка триває десятиріччя. Такий стан справ свідчить про неповноту охоплення досліджуваного проблемного поля, проте варто зацентрувати якраз на іншому – вкрай актуальному запиті вивчення

художньої рецепції російсько-української війни та презентації результатів цих студій на міжнародних академічних майданчиках, причому одночасно з удоступненням творів українських письменників різними мовами якнайширшому читацькому загалу (видавництво "Penguin" опублікувало у 2023 р. перекладену англійською збірку есеїв видатних українських письменників "Ukraine 22: Ukrainian Writers Respond to War"). Усі три завдання – рівнозначно важливі².

Ця стаття скерована до сенсорного виміру війни, оскільки "[будь-яка війна] є передусім атакою на тіло, а відтак на відчуття" (Cole, 2023, p. 184). Де знайти місце терору й жаху у восьмибальній шкалі оцінки, якою послуговуються дослідники звуку, – приємне, хаотичне, яскраве, безподієве, спокійне, дратівливе, насичене подіями та одноманітне? запитання, яке справедливо було поставлене одним з учасників конференції Акустичного товариства Америки 2023 р. Арезу Талебзадехом (Talebzadeh, 2023). Сонорний досвід російсько-української війни є вагомим, а літературні маніфестації перцепції звуку – численними.

Методологія дослідження. Дослідницька оптика звуку – це натепер розлога концептуалізація, яка має багато значень відповідно до контекстів осмислення (може йтися про руйнівний вплив звуку на тіло / свідомість людей, політичний вимір або ж про руйнування / створення нових смислів). В аналізі перцепції звукового середовища чи так званого звукового ландшафту, його змінної і трансформуючої дії спираємось на теорію звуку³,

¹ У 2023 р. у світі було зафіксовано 183 конфлікти, і це найбільша за останні 30 років кількість. Її наводить автор статті "It's Not Just Ukraine and Gaza: War Is on the Rise Everywhere" Макс Гастінґс, покликаючись на результати річного звіту Міжнародного інституту стратегічних досліджень у Лондоні (Hastings, 2023).

² Проведена Навчально-науковим інститутом філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка разом із Единбурзьким університетом наукова конференція "Літератури та культури в умовах війни" (жовтень, 2023 р.) засвідчила, що такий академічний діалог є вкрай актуальним і до нього готові всі учасники.

³ Варто зазначити, що вивченням культурного виміру чуттєвого досвіду опікується й культурна антропологія, зокібна та її частина, що зветься "антропологією відчуттів" (англ. *anthropology of the senses*).

розробку якої започаткував Р. Murray Schaffer, та методологію, вироблену в межах літературознавчого поля цих студій (англ. literary sound studies) такими дослідниками як J. Picker, H. Groth, S. Cole, C. Halliday та ін. Р. Мюррей Шафер сформулював дефініцію звукового ландшафту в інавгураційній праці цієї галузі досліджень "The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World" (1977). Літературознавство оперує поняттям літературного звукового ландшафту (англ. literary soundscape). На думку Г. Грот, ідеться про "конструкт, який слід досліджувати та осмислювати, аналізуючи форми письма, для яких звук є невід'ємною частиною як формально, так і тематично" (Groth, 2020, p. 135). Дослідниця наголошує на нерозривному зв'язку звукового середовища та літературного твору, підкреслюючи силу безпосереднього звукового середовища змінювати, перепорядковувати літературну форму. Г. Грот стверджує, літературний звуковий ландшафт "нерозривно пов'язаний із соціальним чи природним світом звуку, у якому він створюється і сприймається; він походить від нього, існує в ньому та сприяє його розбудові" (Groth, 2020, p. 135). Іншими словами, художні твори не обмежуються реєстрацією / дескрипцією звуку, а репрезентують змінні звукові ландшафти у взаємодії з ними. Ще наприкінці 1970-х рр. Р. Мюррей Шафер влучно охарактеризував літературу як звуковий архів. Особливо він відзначив акустичну точність, із якою письменники Томас Гарді, Томас Манн, Вільям Фолкнер відтворювали звукові ландшафти в контексті культури та своєї історичної епохи. З появою у 2020 р. кембриджського видання "Sound and Literature" стало можливим говорити про певні методологічні засади літературознавчого вивчення звуку, яке активно розвивається, але, за визнанням редактора видання, поки "не доводиться говорити про усталений вокабуляр чи одну методологію аналізу, радше йдеться про акумулювання лейтмотивів і різних перспектив" (Snaith, 2020, p. 9).

У науковому обізі циркулюють термінологічні словосполучення: історичні звукові ландшафти (historical soundscapes), звукові ландшафти міста (city soundscapes). Урбаністичний звуковий ландшафт чи звуковий ландшафт міста під час війни є мало дослідженим (Talebzadeh, 2023), а відтак його вивчення в умовах російсько-української війни має **актуальність і новизну**, які не обмежуються інтересом вітчизняного літературознавства, а перебувають на вістрі наукової зацікавленості й західних дослідників.

Об'єктом дослідження маніфестацій акустики війни вибрано літературні відгуки на війну, зібрані в антології "Війна 2022. Щоденники, есеї, поезія" – спільному проєкті видавництва "Старого Лева" і польської "Нової Польщі". Крім того, перебуваючи всередині досліджуваного звукового ландшафту, ми взяли до уваги власний сенсорний досвід, що зосібна пояснює інтерес до акустичного простору двох міст – Києва та Львова. Є також реляції до міста Харків.

Результати

Радикальна трансформація звукових ландшафтів українських міст. Вибухи

З першого дня повномасштабного вторгнення урбаністичне середовище трансформується; українські міста з різною швидкістю та різною мірою проходять метаморфозу від миру до війни. Відтоді ж, як наслідок, звуковий ландшафт міста зазнає суттєвого впливу нової реальності.

За Семом Голлідеєм, конкретні простори створюють "характерні звукові підписи" і навпаки – звуки всередині конкретних просторів вписують інформацію про розміри, конфігурацію, мешканців і таке інше у ці простори (Halliday, 2013, p. 53).

Розпочнемо зі звуку вибуху, оскільки саме він був першим. 24 лютого вибухи пролунали в багатьох містах і містечках України. Ці звуки справили сильний вплив на відчуття та свідомість – від розгубленості, відчаю, втрати здатності діяти раціонально до поступового відновлення віри в свої сили разом із усвідомленням того, що розпочалася війна. Той факт, що вибухи було чути в усіх частинах країни, не залишав жодного сумніву, що атака була повномасштабною. Окрім того, що звук вибуху з першого дня став "звуковим підписом" міста, він також указував на наближення більшої небезпеки.

Після повномасштабного вторгнення українські міста дедалі частіше ставали цілями російських повітряних атак, саме це передовсім і більшою мірою визначило їхній звуковий ландшафт під час війни. Мешканцям довелося адаптуватися до різноманітних гучних, агресивних, неприродних, механічних, виснажливих, проникливих і немимучих звуків.

Коли ракетні атаки на міста посилюються і стають регулярними, звуки вибухів переважають у міському акустичному ландшафті. Частота вибухів у містах різна, відтак і акустичний досвід містян є асинхронним. Анастасія Левкова, письменниця та журналістка, яка мешкає у Львові, у щоденниковому записі за 12 березня 2022 р. відгукуються про досвід людей із Харкова – міста, яке перебуває під постійним обстрілом:

Дві мої нові гості вчора приїхали з Харкова. Два тижні жили під безперервний акомпанемент бомб і ракет. На їхніх очах загорівся сусідній будинок, удар був такий, що вони думали, ніби ракета влучила в їхній дім. На вулицях лежали мертві тіла містян (Антологія, 2023, с. 66).

Левкова говорить про внутрішньо переміщених осіб із Харкова – двох із великої кількості тих, хто заповнили Львів тоді на початку березня і згодом, рятуючись від жахів війни. Міста наражали мешканців на різні слухові враження; якщо у звуковому ландшафті Харкова панували немимучі, виснажливі, гучні звуки, то у Львові було значно тихше.

Звуки вибухів, що домінують в акустиці українських міст, наповнюють і наративи про війну. Звернімося до поетичного твору Олени Степаненко "Прокидатися вдосвіта" (Антологія, 2023, с. 392). Вона репрезентує акустику міста зими 2022–2023 рр. у безпосередності переживань ліричної героїні, яка прокидається вдосвіта – її будять звуки канонади. У помешканні холодно, відсутнє електропостання. Вийшовши на вулицю, вона чує звуки гуркоту сокир та артилерійських снарядів.

*прокидатися вдосвіта
слухати канонаду
думати – може, нарешті, зачистка?
скільки ще жити у змерзлому світі
без світла?*

*відлига, вийти на вулицю
вібруючи у контрапункті
гуркоту сокир і артилерійських снарядів
одні рубають палети
з сусіднього будівництва щоб підживити вогонь
інші
хочуть знищити наших дітей*

Звукові образи промовисто наділені контрастною семантикою. Звук рубання палет, аби "підживити вогонь" читає інтерпретує як втілення вогню життя, у той час як звук артилерійських снарядів скеровує до ідеї смерті, – ідеться про "знищення наших дітей". Героїня вірша, "вібруючи в контрапункті" обох звуків, опиняється у стані тривоги, який

виходить за межі переживань про власний порятунок, стаючи тривогою за родину, за прийдешні покоління.

Як бачимо, звуковий ландшафт міста в поетичному творі Олени Степаненко створює ефект безпосередності переживань героїні, але водночас конструює площину символічних значень, охоплюючи дихотомію життя і смерті, теперішнього й майбутнього. Варто зазначити, що й назва твору – "Прокидатися вдосвіта" у своєму ефекті постфактум сугестує інверсивну семантику пробудження як нового початку.

Не дати російській ракеті вбити себе вдосвіта – це думка в резонансі з Оленою Степаненко із заключних речень відомого есею письменника та військового Артема Чеха "Я – український солдат, і я прийняв свою смерть": "Давайте, народі України, побажаємо собі доброї смерті – у наших ліжках, наприклад, коли прийде час. Але не тоді, коли вдосвіта російські ракети б'ють по наших будинках".

Звук сирени повітряної тривоги як характерний "звуковий підпис" міста

Ще один характерний "звуковий підпис" міста – це звук сирени повітряної тривоги (або сирени цивільної оборони); він теж домінує в міському звуковому ландшафті з першого дня повномасштабного вторгнення.

Система сповіщення України використовує зовнішні сирени. Так мешканців міста попереджають про можливий авіаналіт. У деяких містах (наприклад, у Львові) він лунає двічі, вдруге – аби поінформувати містян про те, що небезпека минула. Крім того, екстрене попередження передається через текстові повідомлення та мобільні додатки (включно зі звуковими). Тож із встановленими на смартфоні чи ноутбучі мобільними додатками в разі небезпеки звуки сирени повітряного сповіщення спочатку чути з гаджета, який поруч, а згодом із вулиці або одночасно.

Сирени лунають в окремих частинах або синхронно по всій країні залежно від безпеки. Карта повітряного сповіщення оновлюється цілодобово кожні 15 секунд.

Завдяки цьому "звуковому підпису" звукове та соціальне переплітаються, визначаючи моделі поведінки – необхідно прямувати до найближчого укриття. Для звуку сирени характерний високий тон, адже він має пронизувати всі інші звуки в навколишньому середовищі.

Пролетичний страх перед небезпечкою можливого ракетного удару змішується з відчуттям тривоги, розгубленості і гніву. Ніч підсилює пролетичний страх дня і загострює відчуття крижості та власної незахищеності.

Якраз такий нічний стан майстерно передано у вірші Ліни Костенко "Ця ніч була загрозна і темна" (Антологія, 2023, с. 308).

Ця ніч була загрозна і темна.

І так хотілось тиші і тепла!

А вибух був – як жовта хризантема,

що на пів неба раптом розцвіла.

Струснуло стіни і двигтіло довго ще.

Сирени вили, блискало на склі.

То що – тікати? Бігти в бомбосховище?

А не дждав би фюрер у кремлі!

Хай сам боїться – він уже вчорашній.

Посіють бомби – ненависть пожнуть.

Сирени виють. А мені не страшно.

Хто не тікав, того не доженуть.

Поезія прочитується як втілені мовою поетичного твору відчуття самої авторки під час авіаатаки. Вона чує звуки – спершу вибуху, далі звуки сирен, які "вили" і від яких "блискало на склі". Можна припустити, що йдеться не лише про сирени повітряної тривоги, а й про сирени карети швидкої допомоги, а можливо і про сирени

припаркованих автомобілів, які зреагували на звукову хвилю після вибуху. А можливо і про резонанс усіх трьох.

Перші шість рядків вірша містять семантику небезпеки, відчуття жаху і страху. Перцепція звуків вибухів і сирен змінюється по мірі того, як героїня намагається раціоналізувати свій психологічний стан.

Звуки вибуху та сирен викликають не апатію чи пасивність, навпаки – вони додають сили. Маркером подолання страху небезпеки й розгубленості є відмова від втечі, навіть якщо йдеться про втечу від небезпеки фізичного знищення. Алюзія до образу переможеного нацистського лідера, який постає втіленням колективного ворога, – "А не дждав би фюрер у кремлі!" – зримо мультиплікує масштаби персональної ситуації ліричної героїні, яка повертає свій початковий страх ворогу – "Хай сам боїться – він уже вчорашній". Під кінець, хоч загрозна акустика міста не змінилась, змінюється осмислення оповідачем власних відчуттів: "Сирени виють. А мені не страшно".

Отже, у вірші Ліни Костенко звуки вибухів і сирен викликають відчуття жаху, розгубленості, але остаточною відповіддю є подолання страху та перекодування негативних звуків, творення нових смислів – твердості духу у протистоянні ворогові.

Варто звернути увагу на те, що відчуття жаху підсилене у тексті флористичним образом – "А вибух був – як жовта хризантема, // що на пів неба раптом розцвіла". Як бачимо, мова миру акцентує абсурдність війни.

І в "денному", і в "нічному" поетичних творах Олени Степаненко та Ліни Костенко слухання має структураторче значення. Обидва твори орієнтовані переважно на слухову перцепцію, водночас "слухова" фокалізація – відповідно до запропонованої Вільямом Нелсом типології – доповнюється "зоровою" (Nelles, 1997).

Звукові ландшафти міст змінюються, і природа відіграє свою важливу роль у цій динаміці. Наприклад, одні звуки витісняють інші. Звернімося до щоденника Сергія Жадана. У записі від 22 березня 2022 р. він ділиться імпресіями про своє місто:

До Харкова прийшла справжня весна. На вулицях сонячно й спекотно. **Птахи співають усе голосніше, перекикуючи сирени.** Люди на вулицях дивляться одне на одного запитально. але не так із недовірою, як із надією. Загалом усі стали уважніші. <...> На вибухи з околиць уже не зважають – звикли (Антологія, 2023, с. 29).

Як бачимо з тексту, птахи взаємодіють із війною. Вони взаємодіють з нами, читачами. За всієї безпосередності, репортажності опису в читачів виникає спокуса пов'язати спів птахів із певним набором значень, що їх підказують твори художньої літератури. Найперше з романом Курта Воннеґута – американського письменника, обпаленого досвідом війни; його спогади про Другу світову, про те, зокрема, як вдалося вижити під час бомбардування Дрездена у лютому 1945 р., стали поштовхом до написання антивоєнного роману "Бойня номер № 5, або Хрестовий похід дітей". Перший розділ завершується запрошенням оповідача послухати пташиний спів. Головний герой Біллі Пілґрім завершив книгу про свій досвід війни, причому завершив її звуками "Цінь-цві-рін?" (Воннеґут, 2014, с. 47). Останній рядок роману повторює звуконаслідування "Цінь-цві-рін?" (Воннеґут, 2014, с. 303). Чому? Тому що це саме ті звуки, які Біллі чує після бомбардування Дрездена. "Цей яскравий звуковий приклад сприймаємо (і) як заяву про неадекватність мови перед обличчям жаху" (Holdefer, 2017).

У Жадана образ птаха, який переспівує-перекикує звуки сирен, так само скеровує до ресурсів природи. Цей звуковий образ можна розглядати як приклад того, що

Лео Меллор визначає як "нестримну та неконтрольовану природу міста, де природне є категорією поза межами людської діяльності" (Mellor, 2012, p. 462). Меллор аналізує роман Роуз Маколей "Світ мій дикий" (The World My Wilderness). Роуз Маколей – англійська письменниця, яка пережила Другу світову, але її лондонський будинок зруйнувала німецька бомба, і саме образи зруйнованої англійської столиці вона змалювала в романі 1950 р., який вважають одним із найкращих творів про перші повоєнні роки. Меллор вказує на язичницьке тлумачення природи в романі Маколей, – рослинність приховує руїни цивілізації або очікує на те, щоб знову її поглинути (Mellor, 2012, p. 462). Власне так природа демонструє свою здатність відновлювати зруйнований світ. Ресурс природи повертати життя актуалізовано у творах письменників різних поколінь і різних національних літературних традицій.

Дзиччання дрону як передвісник авіаудару. Траєматизація звуку

Звук дрона або як його інакше називають безпілотного літального апарату (БПЛА) є неодмінним елементом звукового ландшафту в цій війні. Власне це той "звуковий підпис", який відображає реалії XXI ст. із його безпрецедентними технологіями, такими як супутниковий зв'язок, смартфони та ШІ.

Зважаючи на те, що війни останніх двох десятиліть значною мірою пов'язані з технологіями, спроби концептуалізації так званих "автоматизованих воєн" (англ. automated wars) скеровують дослідників до багатьох україн актуальних питань, серед яких, як зазначає Деб'яні Гангулі, жажливі наслідки режиму цілодобового стеження за людиною, етичні виміри дій людини та відповідальності за ці дії в реальності постгуманістичного світу (Ganguly, 2023, p. 162).

Маємо багато дескрипцій звуку дрона. Його описують як дзиччання або як звук, схожий на звук бензопили чи газнокосарки, він також може нагадувати звук двигуна мопеда. Деякі містяни навчилися розрізняти звуки, які видають дрони-камікадзе чи "шахед".

Тож як жителі міста реагують на звук дронів над їхніми головами? Дзиччання дрона є передвісником удару. Цивільні люди мають перечекати загрозу в безпечному місці, далі лунає гучний звук вибуху – дрон або вдарить, або буде уражений. Пізніше з новин стає відомо, де стався вибух.

Безпілотники становлять загрозу для мирного населення. Запрограмовані з великою точністю, вони мають репутацію машин для вбивства на відстані. Варто зазначити, що масштаби та частота атак безпілотників у російсько-українській війні розхитали опозицію "цивільні – комбатанти", оскільки в цій автоматизованій війні XXI ст. під загрозою удару перебувають і ті, й інші.

Звуки дрона – це звуки, які застерігають і травмують. Перебування в зоні бойових дій або поблизу неї має ще один специфічний аудіальний ефект, із префіксом "пост". У цьому зв'язку дослідження звуку оперують терміном фонофобія (англ. *phonophobia*, *sonophobia*). Словник пропонує таку дефініцію: "страх деяких звуків і особливо гучних та раптових".

Якщо йдеться про фонофобію як про посттравматичні наслідки війни, то так само є всі підстави називати й те, що її зумовило. Термін "фонотуртури" не існує, але явище, яке воно найкраще описує, так. Ідеться про

раптові гучні звуки, які вриваються в життя тих, хто намагається відновити подобу довоєнного нормального життя, – тих, хто працює, відпочиває, зустрічається із друзями. Із кожною атакою спогад про попередні жажливі звукові відчуття посилює жах поточного моменту. Фонотуртури мають і посттравматичний ефект. Наприклад, почувши звуки від автомобільних шин, які ревуть, чи нестерпно гучний звук, який видає двигун спортивного автомобіля, у звуковому ландшафті міста їх можна помилково сприйняти за сигнал повітряної тривоги, тобто як сигнал про небезпеку. Розуміючи це, після 2022 р. місцева влада деяких міст України (Києва, Дніпра, Одеси зосібна) запровадила штрафи за водіння без глушника, а в серпні до Верховної Ради було внесено проєкт закону № 9564, яким передбачено відповідальність за керування транспортним засобом із перевищенням допустимого рівня шуму¹.

Тиша

Сенсоріум війни включає в себе і тишу як важливий атрибут звукового ландшафту міста. Зважаючи на великий діапазон значень тиші, що має бути предметом окремих розвідок, обмежимося констатацією.

Найперше, тиша – це соціальна практика, конвенція, щоденний ритуал; з 16 березня 2022 р. "хвилиною мовчання" вшановуємо тих, хто віддав своє життя у боротьбі за Україну, хто загинув у цій війні.

"Інформаційна тиша" як термін і як практика, яку він позначає, пов'язана з політикою безпеки держави та культурою комунікації. Це й поведінковий патерн у спілкуванні у цифрову епоху під час війни.

"Інформаційна тиша" – це й про настанову утриматися від публічних коментарів, які могли б допомогти ворогу. Вона пролунала напередодні кампанії з повернення окупованих російською територій на Сході та Півдні України, коли Міністерство оборони України в своєму офіційному телеграмканалі опублікувало відео з відповідним підписом: "Мовчання рятує життя та запобігає руйнуванню".

По-друге, тиша – це й одна з перших реакцій на повномасштабне вторгнення. Поетеса Ірина Вікірчак осмислює семантику її "персональної" тиші в есеї "Сорок днів без голосу": "З початком війни у мене пропав голос. <...> Я ж працюю зі словами. з літературою, я ж щодня говорю кількома іноземними, це ж мій обов'язок – аналізувати, розповідати, коментувати. А я не можу. Мовний параліч. Внутрішнє заціпеніння" (Антологія, 2023, с. 253). Неспроможність сказати – це про нездатність мови зартикулювати жах усвідомлення, коли, користуючись формулою Т. С. Еліота, неможливо висловити те, що маєш на увазі ("it is impossible to say just what I mean") (Eliot). Про жах війни, який годі зартикулювати, читаємо у творах письменників різних літератур і різних епох.

У рефлексії українського письменника Сергія Жадана акцент зроблено на формуванні мови війни як спільних зусиллях, фундованих на колективній пам'яті про травму та її подолання:

Про цю війну обов'язково буде багато написано й проспівано. Припускаю, це буде зовсім інша мова. **Мова, яка формується** просто сьогодні, щодня, **по цілій країні**. Поки що в ній **забагато болю**. Але цілком **достатньо гніву**. І що головне – **достатньо віри й любові** (Антологія, 2023, с. 16).

Гнів, про який говорить Жадан, – це гнів, який спровокований звуками обстрілів, безпілотників, звуками сирен, які сповіщають про небезпеку – небезпеку, яка не припиняється.

¹ У пояснювальній записці до законопроекту зазначено: "Під час воєнного стану такі шумові звуки є схожими на звуки ворожих безпілотних летальних апаратів (Шахедів), дронів і створюють уявлення про авіаційну й ракетну небезпеку, відволікаючи Збройні сили України та правоохоронців" (Пояснювальна записка, 2023). На момент подачі рукопису статті Проєкт Закону був на розгляді парламентарів.

Дискусія і висновки

російсько-українська війна* розширює поле літературознавства, окреслюючи нові аспекти у вивченні феномену війни, зосібна так званої "автоматизованої" війни (англ. *automated war*) XXI ст. Від початку повномасштабного вторгнення міста дедалі частіше ставали цілями російських повітряних атак, саме це передовсім і більшою мірою визначило звуковий ландшафт міста під час війни.

Аудіальний модус сприйняття війни вимагав від містян адаптації до гучних, агресивних, неприродних, механічних, виснажливих, проникливих і неминучих звуків. Урбаністичний звуковий ландшафт позначився на психічному стані містян, викликавши збентеженість, розгубленість, тривогу, гнів, лють та ін. Феномен травматизації звуком – "фонофобію" – варто доповнити поняттям "фонотортури".

Міський звуковий ландшафт нагадує про війну як страждання та жах, як особистий і колективний досвід. Він також підсилює тезу про війну як брутальну силу, як технологічну машину масового знищення.

Звук не лише руйнує смислові структури, але й навпаки – є невід'ємним чинником процесу смислотворення. Він змінює, перевпорядковує літературні форми, визначає тематику (за Грот). У художніх творах сучасних українських письменників відбувається перекодування негативних звуків міста (джерела розгубленості, тривоги та гніву) і генерування нових смислів – твердості духу, готовності чинити опір. У поезії, книгах нон-фікшн як своєрідних звукових архівах російсько-української війни міські звукові ландшафти постають у дуалізмі безпосередності / репортажності опису та символізму осмислення наслідків війни. Відчуття жаху від вибухів і сирен повітряних тривог трансформуються в потужну енергію спротиву, наснажує читача до дії.

Список використаних джерел

- Воннегут, К. (2014). *Бойня номер п'ять*. Видавництва Старого Лева.
 Пояснювальна записка до проекту Закону України від 04.08.2023 № 9564. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42425>
 Рафеєнко, В. (упор.) (2023). *Війна 2022. Щоденники, есеї, поезія : антологія*. Видавництво Старого Лева ; Нова Польща.
 Chekh, A. (2022). *I'm a Ukrainian Soldier, and I've Accepted My Death*. The New York Times, Aug. 30. <https://www.nytimes.com/2022/08/30/opinion/ukraine-soldier-war.html>
 Cole, S. (2023). War and Sensation. In A. Engberg-Pedersen & N. Ramsey (Eds.), *War and Literary Studies* (184–200). Cambridge UP.
 Danner, M. (2016). *Spiral: Trapped in the Forever War*. Simon & Schuster.
 Eliot, T.S. *The Love Song of J. Alfred Prufrock*. <https://www.poetryfoundation.org/poetrymagazine/poems/44212/the-love-song-of-j-alfred-prufrock>
 Engberg-Pedersen, A., & Ramsey, N. (2023). Introduction: War, Literature, and the History of Knowledge. In A. Engberg-Pedersen & N. Ramsey (Eds.), *War and Literary Studies* (1–18). Cambridge UP.
 Ganguly, D. (2023). War and Drones. In A. Engberg-Pedersen & N. Ramsey (Eds.), *War and Literary Studies* (261–277). Cambridge UP.
 Groth, H. (2020). Literary Soundscapes. In A. Snaith (Ed.), *Sound and Literature* (pp. 35–153). Cambridge University Press.
 Halliday, S. (2013). *Sonic Modernity: Representing Sound in Literature, Culture and the Arts*. Edinburgh UP.
 Hastings, M. (2023, December 10). *It's Not Just Ukraine and Gaza: War Is on the Rise Everywhere*. Bloomberg. https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2023-12-10/it-s-not-just-ukraine-and-gaza-war-is-on-the-rise-everywhere?utm_source=website&utm_medium=share&utm_campaign=copy

- [/articles/2023-12-10/it-s-not-just-ukraine-and-gaza-war-is-on-the-rise-everywhere?utm_source=website&utm_medium=share&utm_campaign=copy](https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2023-12-10/it-s-not-just-ukraine-and-gaza-war-is-on-the-rise-everywhere?utm_source=website&utm_medium=share&utm_campaign=copy)
 Holdefer, Ch. (2017). "Poo-tee-weet?" and Other Pastoral Questions. *E-rea* [En ligne], 14.2. <http://journals.openedition.org/erea/5706>
 Mellor, L. (2012). *Cityscape: The Bombed City in the Second World War*. In F. Piette, M. Rawlinson (Eds), *The Edinburgh Companion to Twentieth-Century British and American War Literature* (pp. 456–464). Edinburgh UP.
 Nelles, W. (1997). *Frameworks: Narrative Levels and Embedded Narrative*. Lang.
 Picker, J. (2003). *Victorian Soundscapes*. Oxford UP.
 Plokhii, S. (2023). *The Russo-Ukrainian War*. Allen Lane.
 Schafer, R. M. (1977). *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. Destiny Books.
 Snaith, A. (2020). Introduction. In A. Snaith (Ed.), *Sound and Literature*. Cambridge UP. 1–34.
 Talebzadeh, A. (2023). *Soundscape of War*. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 1 March, 153 (3 Supplement), A200.

References

- Vonnegut, K. (2014). *Boinia nomer piat*. [Slaughterhouse-Five]; perek. z anhl. Volodymyr Dibrova, Lidia Dibrova. Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
 Poyasnyuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy vid 04.08.2023 № 9564. [Explanatory Note to the Draft Law of Ukraine dated August 4, 2023 No. 9564] [in Ukrainian]. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42425>
 Rafeenko, V. (ed.) (2023). *Viyna 2022. Schodennyky, eseyi, poezii : antolohia*. [War 2022. Diaries, essays, poetry : Anthology]. Vydavnytstvo Staroho Leva ; Nova Polscha [in Ukrainian].
 Chekh, A. (2022). *I'm a Ukrainian Soldier, and I've Accepted My Death*. The New York Times, Aug. 30. <https://www.nytimes.com/2022/08/30/opinion/ukraine-soldier-war.html>
 Cole, S. (2023). War and Sensation. In A. Engberg-Pedersen & N. Ramsey (Eds.), *War and Literary Studies* (184–200). Cambridge UP.
 Danner, M. (2016). *Spiral: Trapped in the Forever War*. Simon & Schuster.
 Eliot, T. S. *The Love Song of J. Alfred Prufrock*. <https://www.poetryfoundation.org/poetrymagazine/poems/44212/the-love-song-of-j-alfred-prufrock>
 Engberg-Pedersen, A., & Ramsey, N. (2023). Introduction: War, Literature, and the History of Knowledge. In A. Engberg-Pedersen & N. Ramsey (Eds.), *War and Literary Studies* (1–18). Cambridge UP.
 Ganguly, D. (2023). War and Drones. In A. Engberg-Pedersen & N. Ramsey (Eds.), *War and Literary Studies* (261–277). Cambridge UP.
 Groth, H. (2020). *Literary Soundscapes*. In A. Snaith (Ed.), *Sound and Literature* (pp. 135–153). Cambridge University Press.
 Halliday, S. (2013). *Sonic Modernity: Representing Sound in Literature, Culture and the Arts*. Edinburgh UP.
 Hastings, M. (2023, December 10). *It's Not Just Ukraine and Gaza: War Is on the Rise Everywhere*. Bloomberg. https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2023-12-10/it-s-not-just-ukraine-and-gaza-war-is-on-the-rise-everywhere?utm_source=website&utm_medium=share&utm_campaign=copy
 Holdefer, Ch. (2017). "Poo-tee-weet?" and Other Pastoral Questions. *E-rea* [En ligne], 14.2. <http://journals.openedition.org/erea/5706>
 Mellor, L. (2012). *Cityscape: The Bombed City in the Second World War*. In F. Piette & M. Rawlinson (Eds). *The Edinburgh Companion to Twentieth-Century British and American War Literature* (456–464). Edinburgh UP.
 Nelles, W. (1997). *Frameworks: Narrative Levels and Embedded Narrative*. Lang.
 Picker, J. (2003). *Victorian Soundscapes*. Oxford UP.
 Plokhii, S. (2023). *The Russo-Ukrainian War*. Allen Lane.
 Schafer, R. M. (1977). *The Soundscape: Our Sonic Environment and the Tuning of the World*. Rochester: Destiny Books.
 Snaith, A. (2020). Introduction. In A. Snaith (Ed.), *Sound and Literature* (1–34). Cambridge UP.
 Talebzadeh, A. (2023). *Soundscape of War*. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 1 March, Vol. 153 (3 Supplement), A200.

Отримано редакцією журналу / Received: 17.01.24

Прорецензовано / Revised: 09.02.24

Схвалено до друку / Accepted: 01.03.24

*Правопис автора збережено.

Lilia MIROSHNYCHENKO, DSc (Philol.), Prof.
ORCID ID: 0000-0003-1339-7708
e-mail: lili.miroshnychenko@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"VIBRATING IN COUNTERPOINT OF THE ROAR OF AXES AND ARTILLERY SHELLS": CITY SOUNDSCAPE IN WAR

Background. *The article explores the sensory dimension of war since any war is an assault on the body and therefore on the senses (S. Cole). After February 22, 2022, Ukrainian cities have undergone metamorphosis from peace to war at different speeds and to varying degrees. Consequently, urban soundscapes have been significantly influenced by the new reality. City soundscape in war is not properly researched thus its study in the conditions of the russian-Ukrainian war has relevance and novelty which are not limited to the interest of Ukrainian academia. This article aims to define the key attributes of the transformed soundscapes of Ukrainian cities as well as identify specific literary representations of the sonorous experience of war.*

The analysis of the acoustic environment, its dynamic and transforming power draws most on the theory of sound initiated by P. Murray Schaffer, and particularly on the methodology and terminology established within the literary sound studies by J. Picker, H. Groth, S. Cole, S. Halliday ect.

Results. *"Distinctive sonic signatures" (S. Halliday's term) in city soundscapes of war include loud sounds of explosions, penetrating sounds of air-raid sirens, airdrones' whirring sounds. The sensorium of war also encompasses silence as an important attribute of the city soundscape. It has been proved that sounds not only destroy semantic structures but on the contrary – become an integral factor in the process of meaning creation.*

Conclusions. *Literature serves as a space for 'recoding' the negative sounds of the city (as the sources of confusion, anxiety and anger) and generating new meanings – of strength and resilience. In the works by Ukrainian writers – L. Kostenko, S. Zhadan, O. Stepanenko, I. Vikyrchak, and A. Levkova – urban soundscapes are represented in both the immediacy/reportage of description and the symbolism of understanding the aftermath of war. As literature manifests, the feeling of terror from explosions and sirens of air alarms can be transformed into a means of empowerment to resist. The article also focuses on the phenomenon of traumatising by sound and introduces the concept of "sonotorture".*

Keywords: *city soundscape, sound, sonotorture, war studies, contemporary Ukrainian literature, russian-Ukrainian war, English novel.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.